

Віталій Тельвак, Василь Педич

Дрогобич

Львівська історична школа Михайла Грушевського: становлення, функціонування, структура

Lwowska szkoła historyczna Mychajła Hruszewskiego: powstanie, działalność,
struktura

W artykule poruszono kwestie powstania, a w szczególności funkcjonowania lwowskiej szkoły historycznej Mychajła Hruszewskiego. Zwrócono uwagę na jej dwustopniową strukturę. Dostrzeżono znaczenie prowadzonego przez historyka na Uniwersytecie Lwowskim seminarium naukowego jako podstawy instytucjonalnej rzutującej na postawy badawcze i zainteresowania twórcze studentów. Równie istotne dla rozwoju naukowego zwłaszcza młodych badaczy ukraińskich były zajęcia prowadzone w historyczno-filozoficznej sekcji Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki. Stwierdzono, że działalność naukowo-dydaktyczna Hruszewskiego prowadziła do przygotowania młodych badaczy ukraińskiej nauki.

Słowa kluczowe: Uniwersytet Lwowski, Mychajło Hruszewski, Naukowe Towarzystwo im. Tarasa Szewczenki

Друга половина XIX ст. для української історичної науки пов'язана з традицією народницької школи. Один з її чільних репрезентантів Володимир Антонович уперше у вітчизняній гуманітаристиці проводив цілеспрямовану діяльність з формування кола учнів. У закладеній ним схолярній традиції дослідники справедливо вбачають витoki львівської історичної школи М. Грушевського. Осмислюючи згадану проблему, Олександр Домбровський навіть пропонує визначення «історична школа Антоновича-Грушевського»¹. Загалом погоджуючись з баченням витоків львівської школи в традиції київського осередку документалістів, все ж вважаємо таке безоглядне об'єднання схолярних традицій вчителя та учня неправомірним. Адже, на відміну від В. Антоновича, М. Грушевський пок-

¹ Л. Винар, *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866–1934). У 50-ліття смерті*, [Мюнхен] 1985, с. 34.

лав в основу викладання власну історіософську модель. Ще одна суттєва відмінність полягає у тому, що наукова школа В. Антоновича дала представників не лише української, а й російської та білоруської науки. Тож більш слушним вважаємо висновок Любомира Винара, що львівська історична школа постала шляхом еволюції організаційних практик і концептуальних засад київської школи документалістів².

Реконструюючи схоларні плани М. Грушевського можемо аргументовано твердити, що творення історичної школи у Львові було у його планах одразу після приходу на професорську посаду до Львівського університету, адже втілити в життя масштабні проекти молодого вченого неможливо було самотужки. Про це свідчить уже його перша інавгураційна лекція, в якій він вирішив спеціально звернутися до тієї частини аудиторії, «що мають охоту студіювати зо мною історію *viribus unitis*»³. Відзначимо, що Львівський університет на той час уже мав традицію формування у його стінах історичних шкіл. Згадаємо тут хоча б школу польського історика та першого голови Історичного Товариства у Львові Ксаверія Ліске⁴. Врешті, це була звичайна практика вищої школи того часу, коли, посідаючи університетську кафедру, вчений намагався згуртувати навколо себе учнів для реалізації власної наукової програми.

Тож М. Грушевський мав усі підстави розраховувати на те, що посада професора дасть йому можливість підбирати собі учнів із найбільш здібних до наукової роботи студентів. Він згадував: «Я кинувся в сю роботу з молодечим завзяттям, не відчуваючи ще тих розчаровань і трудного положення, яке чекало мене в Галичині»⁵. Йшлося про те, що реалії Львівського університету виявилися далекими від запевнень київських наставників. В «Автобіографії» М. Грушевський з прикрістю писав, «що ті надії на прихильні обставини для українського культурного і спеціально наукового розвою, на прихильність до національної української ідеї зі сторони правительства й поляків, з якими я йшов до Галичини, покладаючися на запевненне ліпше обізнаних з галицькими обставинами киян

² Л. Винар, *Михайло Грушевський історик і будівничий нації: Статті і матеріали*, Київ 1995, с. 63–64.

³ М. Грушевський, *Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівськiм університеті 30 вересня 1894 р.*, [в:] *Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції*, Львів 1994, с. 14.

⁴ Див. докл.: J. Maternicki, *Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w.* [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, red. J. Maternicki, L. Zaszkiłniak, Rzeszów 2005, t. III, s. 23–45.

⁵ М.С. Грушевський, *Автобіографія, 1906*, [в:] *Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського*, Київ 1992, с. 201.

старшої генерації, – опираються на фальшивих запевненнях зі сторони поляків, які дорогою «угоди», ціною деяких подачок на культурно-національним полі хотіли задавити всякий опозиційний, свободолюбивий рух серед галицьких русинів [...] З другого боку, відносини до польської університетської колегії, які хотіли мати в мені покірнього сателіта польського панування, скоро зіпсувалися вповні й давали чимало прикростей»⁶.

Ілюструючи згадані «прикрості», згадаємо, наприклад, що практично від самих початків викладацької кар'єри М. Грушевського університетська адміністрація, яка, як правило, належала полякам, почала всіляко контролювати його педагогічну діяльність, побоюючись, що український професор на своїх заняттях займається політичною агітацією молоді. Так, ще в 1895 р. декан історичного факультету К. Войцеховський, відвідавши семінари М. Грушевського, назвав його наукові аргументи на користь власного розуміння ключових моментів української історії «політичними»⁷. М. Грушевському, який принципово виступав на засіданнях факультету українською мовою, оскільки в університеті формально діяли дві так звані рівноправні крайові мови – українська і польська, забороняли це робити. У таких випадках він демонстративно залишав зібрання.

Ще однією трудностю було те, що М. Грушевський, як професор Львівського університету, перебував у далеко гірших умовах порівняно зі своїми польськими колегами. Адже за статусом кафедра українського вченого була додатковою, створеною *ad personam* як результат польсько-українського політичного компромісу, тож і предмети по цій кафедрі не належали до обов'язкових, що формувало відповідне скептичне ставлення до неї з боку університетської адміністрації та деяких студентів. Згадана обставина врешті відбилася й на назві кафедри М. Грушевського – «друга кафедра всесвітньої історії з особливим оглядом історії Східної Європи» з українською викладовою мовою.

Треба також зауважити, що не всі студенти Львівського університету, охочі відвідувати лекції М. Грушевського, могли це зробити. Так, студентам-теологам для відвідування дисциплін, що викладалися на інших факультетах, потрібен був спеціальний дозвіл. Український професор розумів важливість того, щоб курс рідної історії посів належне місце й у підготовці майбутніх народних проповідників. Проте, добиватися дозволу студентам-теологам слухати його лекції вченому довелося цілих три роки.

⁶ Там само.

⁷ В. Расевич, *Еволюція поглядів Михайла Грушевського в перший рік після прибуття до Львова* [в:] *Михайло Грушевський і Львівська історична школа*. Матеріали конференції, Нью-Йорк, Львів 1995, с. 107–113.

Утім, незважаючи на неприхильні обставини, молодий учений, як писав в «Автобіографії», «не стратив духу і не подався супроти таких трудностей»⁸. Крім загального лекційного курсу з історії України, в університеті український професор викладав також ряд спецкурсів: «Історіографія руська», «Великий рух народів», «Боротьба за Галичину та Волинь в XIV в.», «Історія Східної Європи в XVII в.», «Історія Руси XVII–XVIII в.» та джерелознавчий семінар «Історичні вправи». Українофільські погляди М. Грушевського, його постава соборника та реноме визначного українця притягували українське студентство і на лекції до молодого професора записалися всі, хто зачисляв себе до українства. Тож підсумовуючи у 1898 р. свою педагогічну працю, М. Грушевський мав повне право пишатися її результатами: «[...] Що ся кафедра мала спеціальне значіння в найновішій розвої нашої науки, то се вже, позволю собі заявити рішучо, не є вплив самої катедри, а моєї малої особи. Я викладаю предмет, не заведений в програму іспитів, отже, нікому не обов'язковий, при іспитах не питаю, взагалі маю всі шанси против себе, і коли при тім всім вплив сеї катедри слідно в нашій науковій розвої, то се вже тільки моя особиста заслуга, більше нічия»⁹.

Враження від лекцій М. Грушевського, наскільки про це можемо судити зі спогадів його слухачів, були до певної міри амбівалентними. З одного боку, правдиве захоплення викликала його величезна ерудиція, ознайомленість із провідними історіографічними практиками. «Відкриттям Америки було для нас цитування цілої маси творів із російської історичної літератури, про існування яких ми досі не мали нагоди дізнатися, бо багату російську літературу й польські професори й управа університетської бібліотеки зовсім ігнорували, – згадував лекції М. Грушевського один з його учнів. – Тлом цілого першого курсу викладів було основне обговорення цілого норманського питання з повним науковим апаратом і ми всі відразу стали завзятими антинорманістами»¹⁰.

З іншого боку, слухачі неодноразово вказували на вади Грушевського лектора. Наприклад, Іван Крип'якевич згадував: «Лекції його [М.Грушевського] були малоінтересні. Він відчитував частини своєї «Історії України-Руси», які готовив до друку, не приготовляючи їх спеціаль-

⁸ М.С. Грушевський, *Автобіографія*, 1906, с. 202.

⁹ М. Грушевський, *Як мене спроваджено до Львова (Лист до хв. редакції "Діла")*, "Діло", 1898, число 137, с. 2.

¹⁰ М. Кордуба, *Приїзд проф. Грушевського до Львова (особисті спомини)*, "Вісник СВУ", 1916, ч. 128, с. 795.

но для викладу, так, що матеріал був сухий і непрозорий»¹¹. І стиль читання лекцій в очах молоді також залишав багато до побажань. Так, Мирон Кордуба писав: «Викладав строго річево, може дещо засухо. Говорив дуже бистро, ні на хвилю не зупиняючися, і ті споміж нас, слухачів, які записували його виклади, попадали часто в розпуку, не могучи поспіти за професором»¹².

Нагомість, зовсім інше враження у студентів М. Грушевського склалося від його наукового семінару. Відзначимо, що оскільки кафедра українського вченого, як про це йшлося вище, перебувала на своєрідних других ролях на факультеті, то й звичайного наукового семінару йому формально не належалося, адже йшлося про значний кошторис, затверджуваний у Відні. За підтримкою у цій справі М. Грушевський навіть звертався до визначного галицького політика, посла до австрійського парламенту Олександра Барвінського. В листі до останнього молодий професор просив використати свій вплив в освітньому міністерстві у Відні: «Також потовчіть там [...] про семінар мій – хоч се мені навіть не хотілося б – побільшувати число годин, але се конечно потрібне» (підкреслення наше – авт.)¹³.

Розраховуючи на впливовість О. Барвінського у віденських правлячих колах, М. Грушевський також намагався вирішити питання зі своїм семінаром у середовищі колег. У цій справі він безпосередньо звертався до ректора університету, авторитетного серед львівських істориків професора Тадеуша Войцеховського. Деталі однієї з таких розмов і настроїв самого молодого професора добре ілюструє його лист до О. Барвінського: «Пишу Вам під свіжим вражінням розмови про свій семінар – з Войцеховським. Балакалисьмо з добру годину, а зостався при своєму, що то в факультеті не пройде; він дійсно має голос добрий, і як проти того виступить, то може провалити; був [...] о стільки чемним, що мої доводи назвав комічними. Кому горе, а кому сміх! Я не знаю ще, не рішив – чи внести пропозицію до факультету і битись за неї, чи зачекати. Порада Бобжинського була – зачекати. Цікаво знати, чи дало би міністерство се-

¹¹ І. Крип'якевич, *Спогади (Автобіографія)* [в:] *Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві* / Відп. ред.: Я. Ісаєвич, упорядник Ф. Стеблій, (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць, 8), Львів 2001, с. 89.

¹² М. Кордуба, *Приїзд проф. Грушевського до Львова (особисті спомини)*, с. 795.

¹³ "Не маю іншого, більшого інтересу ніж добро свого народу" (Листи М. Грушевського до О. Барвінського). Передмова, публікація та примітки Леоніда Зашкільняка, "Пам'ять століть", Київ 1996, № 2, с. 83.

мінар навіть як би факультет освідчився проти того?»¹⁴. Далі вчений вкотре говорить про те, що справу семінару української історії вважає надзвичайно важливою, хоча це і йде врозріз з його особистими планами бути менше заангажованим викладацькою працею. «Щодо мене особисто, – продовжує М. Грушевський, – то мені далеко ліпше не мати двох годин etc., навіть давати на ремунації щось із своєї кишені [...] як се тяжко все – битися з такими обставинами! Громада колись повинна буде зарахувати міні місяць за рік у сему вовчому гнізді, як на війні»¹⁵.

Обережний і досвідчений у галицьких справах політик О. Барвінський, перед тим, як дати пораду своєму протеже, обговорив справу з впливовими польськими діячами, втім і зі знаним філологом, колишнім ректором Людвіком Цв'яклінським. Після консультацій, як і інші колеги, О. Барвінський вказав М. Грушевському на безперспективність конфлікту з факультетом і порадив відмовитися від ідеї просити утворення семінару на пряму у Відні. В листі до молодого професора він писав: «Щодо семінара, то моя рада така (балакав я про те і з Стоцким і 2 год[ини] з Цв'яклінським), щоб на сей курс завели вправи такі як робить Фінкель, а відтак за се Вам призначить Міністер[ство] ремунацію, з котрої дещо можете дати слухачам. Опісля можна буде домагатися семінара, вказуючи на добутки вправ. Міністер не пішов би проти вотум факультету»¹⁶.

Як свідчать протоколи засідань ради професорів філософського факультету, український професор вирішив дослухатися даних йому порад і не вносив офіційного подання про заснування семінару. За згаданою порадю О. Барвінського він переформатував власні лекційні години. У протоколі засідання ради професорів від 13 березня 1895 р. з цього приводу було занотовано: «Проф. Шараневич реферує подання проф. Грушевського до Міністерства про зміну викладових годин в такий спосіб, щоб заявлений колоквиум чотиригодинний розкласти на три години викладів і на одну вправ»¹⁷. Згадане подання було одностайно підтримане присутніми на засіданні.

Можемо зробити висновок, що не дійшовши згоди з колегами по факультету у справі повноцінного наукового семінару, М. Грушевський на

¹⁴ Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника ЛННБУ (далі – ЛННБУ ім. В. Стефаника). Відділ рукописів, фонд 11, справа 1026, папка 77, аркуші 47–47 зв.

¹⁵ Там само, арк. 47 зв.

¹⁶ Центральний державний історичний архів України у м. Київ (далі – ЦДАУК), ф. 1235, оп. 1, спр. 335 («Листи Барвінського В. та Барвінського О.»), арк. 75–76.

¹⁷ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 26, оп. 7, спр. 362, арк. 39 зв.

власну руку організував семінар, котрий отримав назву «Історичні вправи». Усвідомлюючи важливість тісного професійного контакту з молоддю, вчений вказував, що «до семінарійних занять прив'язував я все особливу вагу, стараючись впровадити здібніших слухачів в самостійні наукові заняття»¹⁸. Відзначимо, що слушність такого дидактичного акценту визнається аксіоматичною й донині, адже саме прямий безпосередній контакт учителя зі своїми учнями є обов'язковим фактором для створення наукової школи. Вона може існувати тільки в прямому спілкуванні, що єднає незримою ниткою вченого з учнями і яке не можна замінити жодними підручниками. Ці відносини не зводяться до простої трансляції знань і умінь від вчителя до учнів, а, значною мірою полягають в оволодінні його стилем дослідження. Семінарські заняття виховували у студентів потребу в науковому пошуку, перевірці вже встановлених фактів, їх самостійному аналізі й були спеціальною установкою на підготовку дослідника, а не лише історика, який володіє тим чи іншим обсягом знань. «Там [на семінарах] обговорювався, – згадує учень М. Грушевського Микола Чубатий, – не тільки сам предмет семінарійної праці, але також так конечно потрібні проблеми методи історичного досліджу та джерелознавства. Тих проблем все повна голова професора»¹⁹.

Якщо лекції вченого, як ми згадували вище, не відрізнялися емоційністю викладу та барвистістю стилю, то на семінарах він цілком перевтілювався у жвавого та коректного співбесідника. Саме завдяки семінарам формувалася науково-історичний світогляд молодих учених, постійно вдосконалювалася методика дослідницької праці. Тут учні М. Грушевського проходили солідний вишкіл, що давав їм необхідні методологічні орієнтири і тверді знання історичних дисциплін: історіографії, археографії, бібліографії, хронології, дипломатики, палеографії, сфрагістики, геральдики, іконографії, історичної географії тощо. Про високий рівень організації та проведення семінару згадували практично всі представники львівської школи. Так, І. Крип'якевич писав, що «дуже цінний був його [М. Грушевського] семінар («історичні вправи», як це називалося офіційно, бо справжнього семінара Грушевському не дозволено). Тут старші студенти читали свої роботи і над ними вели дискусію»²⁰.

Велику роль в успішності семінарів М. Грушевського відіграло й те, що його учні були безпосередніми свідками творчого процесу багатог-

¹⁸ М.С. Грушевський, *Автобіографія*, 1906, с. 204.

¹⁹ М. Чубатий, *Додаткові спомини про Михайла Грушевського з 1912–1914 рр.*, «Український історик», 1975, число 3–4, с. 78–79.

²⁰ І. Крип'якевич, *Спогади (Автобіографія)*, с. 89.

ранньої наукової діяльності вчителя. Це давало дуже багато для їх власного становлення як науковців, які пройшли серйозну історичну підготовку, що уможливила їм отримання міцних методичних основ і твердих знань. Під час семінарських занять професор ніколи не нав'язував учням власних переконань, а навпаки – підштовхував їх до роздумів та прийняття самостійних рішень, підносив важливість критичного мислення. І. Крип'якевич з цього приводу згадував в «Автобіографії»: «Навіть дуже впливовий Грушевський не накидав нам якоїсь одної доктрини, а навпаки, вироблював критичний змісл до явищ і скептицизм до плитких теорій»²¹.

Якість здобутих на лекціях і семінарах знань і вмінь студенти повинні були продемонструвати на колоквіумах. «До колоквій, – згадував один з учнів М. Грушевського, – ми вчилися прямо з томів його історії»²². Загалом, у пам'яті своїх студентів український професор постає вимогливим, але доброзичливим педагогом, метою якого було допомогти молодим колегам краще відрефлектувати власне професійне становлення. І. Крип'якевич, котрий залишив чи не найбільш розлогі спогади, про вчителя писав, що М. Грушевський «вимагав багато, але ставив високі ноти»²³.

Студентів, які відзначилися під час роботи семінару особливими успіхами та наполегливістю, М. Грушевський запрошував до тіснішого кола своїх учнів, з якими займався не лише на університеті, а й нерідко вдома у вільний від роботи час. Така форма занять, зрештою доволі поширена у той час²⁴, отримала в нього назву *privatissima*, тобто приватних студій. Сам учений надавав великого значення такій формі педагогічної праці. В «Автобіографії» він згадував: «Вів я приватні наукові заняття поза університетом з студентами – своїми слухачами й сторонніми (роздавав книжки до рефератів і оцінок, потім відчитувано ті реферати, розбирано, а по справленню друковано, котрі ліпші)»²⁵. Згадані *privatissima* на ціле життя запали у пам'ять його учнів, як свідчення найбільшої залученості до особи вчителя та його наукової справи. Через багато років І. Крип'якевич, наприклад, писав: «[М. Грушевський] часто запрошував студентів до своєї хати, де мав чудову бібліотеку; кожної хвилини двері його хати були для них відчинені, він ніколи не шкодував свого дорого-

²¹ Там само.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Див. напр.: J. Rutkowski, *Wspomnienia o seminarium historycznym prof. Ludwika Fin-
kla [w:] Z zagadnień dydaktycznych wyższego szkolnictwa*, red. J. Rutkowski, Poznań 1948, z. I,
s. 83–84.

²⁵ М.С. Грушевський, *Автобіографія*, 1906, с. 204.

цінного часу на балачки з «недопеченими» вченими. Він мав таку вдачу, що не раз одним жаргівливим слівцем умів заохотити до праці, а загонистих умів стримати легеньким посміхом»²⁶.

На згаданих заняттях М. Грушевський на власному прикладі продовжував навчати істориків-початківців таємницям археографічної праці та мистецтву інтерпретації джерельних свідчень, формуючи, тим самим, стиль наукової роботи. Таке навчання шляхом наслідування мало значний педагогічний ефект – інтенсифікувало процес оволодіння досвідом наукової творчості. Осмислюючи цю проблему, один з представників львівської школи відзначав: «В цьому заслуга Грушевського, що сам був незвичайно витривалим науковим працівником і в нас, молодих, умів відхнути замилювання до дослідчої праці»²⁷.

Особливу увагу у спілкуванні з молодими дослідниками вчений звертав на те, щоб їх робота була добре організована, щоб вони мали найширшу інформацію про стан історичних досліджень. Глибоке розуміння завдань, які стояли перед українською історичною наукою, передусім необхідність модернізації її концептуальних засад та історіографічних практик, умотивовувало М. Грушевського підвищувати вимоги до професійної підготовки майбутніх науковців. На його переконання, молодим дослідникам недостатньо було вміння читати і тлумачити текст документу, а потрібно було мати високий рівень загальної культури і освіти, щоб бути здатним зрозуміти, відчутти і відтворити історичне минуле у можливій його повноті. Він поставив підготовку майбутніх істориків на професійний ґрунт, беручи до уваги вимоги і потреби тодішньої історичної науки. Відтворюючи особливості формування львівської школи, один з учнів М. Грушевського згадував: «Молоді історики спершу під проводом професора читали й пояснювали історичні джерела, обговорювали праці інших дослідників, потім діставали опрацьовувати різні завдання й так поволі втягалися до самостійної наукової праці»²⁸.

М. Грушевський переконував своїх учнів, що не можна обмежуватися лише фактологічним знанням минулого, потрібно коректно пояснювати його, а це можливо тільки через ґрунтовний синтез історичних явищ. Тому, на думку професора, не можна замикатися лише на пошуку джерел, потрібна скрупульозна критична робота з ними. Таким чином, одним з головних завдань історика він бачив глибоку науково-синтетичну робо-

²⁶ І. Крип'якевич, *Михайло Грушевський. Життя і діяльність*, Львів 1935, с. 460.

²⁷ І. Крип'якевич, *Спогади (Автобіографія)*, с. 98.

²⁸ І. Крип'якевич, *Михайло Грушевський. Життя і діяльність*, с. 460.

ту. М. Грушевський пропагував серед учнів популярний тоді індуктивний метод історичного пізнання, вимагаючи від них рухатися вперед від одиничного до загального, від часткового до цілого і тільки на групах твердо встановлених фактів виводити загальні висновки, які б піддавалися критичній перевірці. Нічого не приймати на віру, перевіряти факти, навіть до джерел ставитися з обережним скептицизмом, аналізувати і порівнювати їх, вишукуючи зерно правди – таким був підхід вченого до історичного дослідження. Відзначимо, що закликаючи критично відноситись до всього, М. Грушевський сам не уникав критики, втім, і з боку своїх учнів. «Свою працю, – писав М. Кордуба, – він будував, можна сказати, на очах читачів [насамперед учнів – авт.], впроваджуючи їх до середини своєї лабораторії, дозволяючи, а навіть помагаючи їм слідкувати за кожним каменем, вкладеним до тої будови. Можливо, ця метода надмірно побільшує обсяг окремих томів, іноді дошкульно утруднює схопити загальні контури, зрештою є надто втомлююча для звичайного читача, але спеціалістам-дослідникам дає ідеальну можливість перевіряти автора в найменших деталях»²⁹.

Найвищим ступенем довіри для молодих істориків з боку М. Грушевського було їх залучення до роботи в Науковому товаристві імені Шевченка (НТШ) та його виданнях, що уможливило головування вченого у цій українській Академії наук протягом майже двадцяти років. При цьому дослідник як проникливий педагог давав спочатку простіші завдання реферативного характеру, поступово насичуючи їх дослідницькою складовою. «Тим способом, – згадував він, – вправлялися охочіші слухачі до наукової роботи, переходячи від рефератів в бібліографічному відділі Записок Наук[ового] Тов[ариства] ім. Шевченка до самостійних оцінок, від дрібних праць в *Miscellanea* до самостійних розвідок»³⁰. Постійно ускладнюючи наукові завдання, М. Грушевський завжди тримав у полі зору процес їх виконання, щоби за необхідності дати пораду молодим науковцям і відкорегувати результат їхньої діяльності. Як свідчить листування, такий контроль ніколи не був надокучливим – професор завжди давав дружні поради, а при необхідності допомагав оперативно вирішувати проблеми, що виникали.

Унікальна ілюстрація такої консультації з боку М. Грушевського міститься у його листах до М. Кордуби, який навчався у Відні і, на відміну від інших представників школи, що були у безпосередньому контакті

²⁹ М. Кордуба, *Грушевський як учений*, «Український історик», 1984, № 1–4, с. 41.

³⁰ М.С. Грушевський, *Автобіографія*, 1906, с. 204.

з учителем, необхідні поради отримував письмово. Так, висловлюючи своє враження від надісланого рукопису наукової праці, львівський професор писав: «Що до Вашої статті [...] то користнійше було б зробити вказівки на конкретних прикладах, але не знаю чи побачу Вас по приїзді, то скажу: а) брак прозорости, важкий спосіб викладу: при виясненні якоїсь тези не вирізнено головну аргументацію і виводи від гадок вступних, побічних, першорядні аргументи не виставлені на перед в порівнянні з другорядними; в) трактується більш натяками, ніби річ загально відому, не дається повного і докладного представлення, а висовуються пункти суперечні або неясні, з того може вийти замість висліді цілої справи – «деякі уваги». Пишучи, Ви повинні уважати перед собою читача що нічого про сю справу не знає, і Ви позбуваючи які небудь посторонні питання натяками, не можете позбувати так і питання [головні]; с) з цієї же причини найбільш важні тексти, особливо де має вагу інтерпретація така чи інша, треба наводити (?) [...] – се потрібно для легшого орієнтування. Сі точки я підносив і хоч тепер острійше їх витикаю в місці, се для яснішого зрозуміння. Зверніть увагу на се надалі»³¹.

Справжньою творчою лабораторією для учнів М. Грушевського стали комісії та секції НТШ. Найбільш вагомою для їхнього фахового становлення була Археографічна комісія Товариства. Відзначимо, що археографічна складова помітно домінувала у науковому вишколі дослідників-початківців, а керівник львівської школи, як про це вже йшлося, особливо багато уваги приділяв методиці та практиці роботи з документами. Це, врешті, відповідало тогочасним уявленням про стандарти наукового верстату в історіографії. Так, І. Крип'якевич, як й інші представники школи, згадував, що М. Грушевський «посилав нас до архівів копіювати акти і заохочував працювати над архівними матеріалами»³².

Кращі представники львівської історичної школи взяли на себе підготовку титульного видання Археографічної комісії НТШ (АК НТШ) – «Жерел до історії України-Руси». Тут у першу чергу слід згадати Степана Томашівського, що як член і секретар АК НТШ нотується вже у протоколах за 1900 р.³³. У 1902 р. членом АК став Олег Целевич. Одразу п'ятьох учнів М. Грушевського – Івана Джиджору, Василя Герасимчука, Івана Крип'якевича, Івана Кревецького та Дениса Коренця – прийняли до скла-

³¹ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 61, оп. II, спр. 79, арк. 15–16.

³² І. Крип'якевич, *Спогади (Автобіографія)*, с. 89.

³³ *Діяльність секцій і наукових комісій Товариства*, «Хроніка НТШ», Львів 1900, число 1, с. 28.

ду АК на лютневому 1906 р. засіданні комісії. В 1907 р. до роботи в АК долучився ще один представник львівської школи – Іван Шпитковський.

Підготовлена плеяда львівських учнів дозволила М. Грушевському ініціювати видання корпусу матеріалів до історії козаччини. Чи не вперше цю проблему як надзвичайно актуальне завдання для Товариства М. Грушевський поставив у своєму річному звіті в 1905 р. При цьому він вказав, що цим разом ідеться про нову якість археографічної праці. Якщо у попередні роки поодинокі дослідники реалізовували свої археографічні плани, то у випадку з пошуком і виданням джерел до історії козаччини праця повинна була бути колективною та систематичною, адже жоден дослідник не міг охопити пошуковою діяльністю численні архівосховища та повноцінно опрацювати всі періоди козацької доби. Цю колективну працю, наголосив дослідник, уможливила молода генерація українських гуманітаріїв, вихована ним у науковому семінарі Львівського університету. М. Грушевський відзначив: «В осени минулого року археографічна комісія прийняла проект такої колективної роботи, що переведена руками молодих робітників, вихованих нами, вписала-б ще одну поважну карту в історію нашого Товариства і його заслуг перед українською наукою. Се проект систематичного студіювання архівів різних країв для зібрання й опублікування корпусу документів до історії української козаччини. Сил відповідно приготованих для сеї роботи у нас не бракує. Справа обертается коло грошевих засобів і поставлення молодих археографів наших в можливість зайнятися сими студіями. Полагодити її належить уже до будучого року»³⁴.

Найбільш докладно проект видання джерел з історії козаччини М. Грушевський обґрунтував у своїй «Записці», запропонованій до обговорення на засіданні АК НТШ у листопаді 1905 р. У ній він насамперед підніс актуальність своєї пропозиції: «Студіюванне історії козаччини, сього найбільш голосного й яскравого, коли не найбільш інтересного періоду історії України, стрічається з великою перешкодою в браку джерел, і се, разом з иньшими обставинами, служить причиною, що сучасний стан нашого знання сього періоду далеко не відповідає його важности й інтересу»³⁵. Наявні археографічні видання, як українські (у першу чергу М. Костомарова та Київської археографічної комісії), так і російські та

³⁴ Загальні збори (дня 19 цвітня 1905), «Хроніка НТШ», 1905, ч. 22, с. 6.

³⁵ М. Грушевський, *Записка предложена археографічній комісії проф. Грушевським в справі видання корпусу матеріалів до історії козаччини*, «Хроніка НТШ», 1905, ч. 24, с. 19.

польські не мали системного характеру у підборі джерел до історії козаччини і дозволяли висвітлити лише її поодинокі аспекти. З огляду на це, твердив голова НТШ, АК має «моральний обов'язок» зосередитися на цій справі. І якщо раніше реалізація цього проекту була значною мірою ускладнена розпорошеністю фахових археографів по багатьох наукових центрах, то на початку ХХ ст. ця кадрова проблема значною мірою була вирішена. «Займаючи дванадцятий вже рік катедру історії на львівським університеті, – вказував М. Грушевський, – я звертав увагу на те, аби мої слухачі (ті розуміється, котрих інтереси сягали далі досягнення учительської кваліфікації) присвоювали собі основи наукової методи в студіюванні історичного матеріалу, але також здобували собі практичні підстави для самостійної роботи над архівальним і взагалі археографічним матеріалом»³⁶. При цьому, саме козацький період, наголошував дослідник, будучи надзвичайно вдячним полем для реалізації археографічних амбіцій молодих істориків, був у центрі його уваги на науковому семінарі. Результатами його роботи стали «не менше десятка молодих людей відповідно вправлених в історичну й археографічну методи, а притім добре обізнаних з певними періодами історіографії історії України». Це, підкреслював М. Грушевський, дає підстави звернутися до АК та Президії НТШ з проектом систематичного збирання та корпусного видання джерельних матеріалів до історії козаччини.

Обговорюючи археографічні пріоритети в цьому плані, голова Товариства визначив і напрямки пошукової діяльності своїх учнів, вказавши, що корпус джерел мав би обійняти час від останньої чверті ХVI ст. до середини ХVIII ст. Він повинен містити документи, котрі б висвітлювали не тільки військову і дипломатичну історію козаччини, які протягом тривалого часу були у фокусі уваги дослідників та археографів ХІХ ст., а й матеріали для пізнання «козаччини як явища соціально-національного, продукта економічних і суспільно-політичних обставин, далі – козацької організації й управи та відносин під козацьким режимом»³⁷. Звідси головними пунктами археографічних експедицій молодих учених для реалізації цього проекту вчений визначив краківські колекції (бібліотека Чарторийських, бібліотека Ягеллонського університету та Академії знань), варшавські збірки (бібліотека ординації Красінських та колекції Архіву генерального штабу), петербурзькі (Публічна бібліотека, архів Сенату та генерального штабу) та московські (Архів Міністерства юстиції та закордон-

³⁶ Там само, с. 20.

³⁷ Там само.

них справ, теки Маркевича у Рум'янцевському музеї) матеріали. Певну вартість мали також харківські та чернігівські архіви, де, на думку автора проекту, знаходилися залишки актів козацьких урядів. Назвав учений і київську, несвизьку та славутську збірки. Натомість, львівські колекції, вказував дослідник, значною мірою ним і його учнями вже опрацьовані.

М. Грушевський виклав також своє розуміння технічних аспектів організації проекту. На його погляд, роботу слід поділити за хронологією (до Хмельниччини, добу повстання, період від смерті Хмельницького до 1664 р., часи Дорошенка і Самойловича, часи Мазепи і Скоропадського), а також за групами архівів (архіви краківські та варшавські, московські та петербурзькі тощо). З огляду на такий поділ, вказував голова АК, слід доручати окремим дослідникам чи групам дослідників збирання джерельного матеріалу з певного періоду з його подальшою публікацією, коли матеріалу назбирається на один стандартний за обсягом том. Будучи талановитим педагогом та проникливим психологом, М. Грушевський вказував: «Таке сполучення роботи збирача з роботою видавця й можливість скорого видання зібраного матеріалу дасть заохоту науковим робітникам і устереже цілий проект від небезпечности загрузнути в передвступних роботах, як то часто буває»³⁸.

Для виконання цього амбітного плану М. Грушевський залучив найбільш талановитих своїх учнів: І. Крип'якевича (формування козаччини – до 1640 р.), С. Томашівського та М. Кордубу (доба Хмельниччини), В. Герасимчука (період Руїни за 1657–1665 рр.), І. Кривецького (часи П. Дорошенка), І. Джиджору (Гетьманщина в 1720–1740 рр.), Ф. Голічука (доба П. Орлика), М. Стадника (Гадяцька угода), Д. Коренця (Виговщина), М. Залізняка (часи І. Мазепи), І. Шпитківського (Коліївщина).

Успіхи діяльності молодих членів АК у перший рік реалізації проекту козацької археографії були відзначені вже у науковому звіті за 1906 р. У ньому вказувалося, що учні М. Грушевського протягом року виїжджали до архівів Кракова, Варшави, Петербурга, Москви, Харкова та Києва «з дуже гарними результатами»³⁹. Разом з тим, з прикрістю відзначалося, що в 1906 р. АК не отримала проектованої міністерської дотації, тому темпи пошуку та копіювання джерел очікувано уповільняться.

Реалізація проекту козацької археографії повною мірою розкрила науково-організаційний і педагогічний талант М. Грушевського. Він не лише визначав першочергові напрямки археографічних експедицій, а й всі-

³⁸ Там само, с. 21.

³⁹ *Наукова діяльність Товариства в 1906 р.*, «Хроніка НТШ», 1907, ч. 29, с. 13.

ляко сприяв молодим львівським археографам в їхній пошуковій діяльності. Маючи ще з часів магістерських студій добре налагоджені зв'язки в середовищі російських, польських та українських архівістів, а також володіючи розгалуженою мережею фахових копіювальників, учений охоче допомагав працівникам АК, що у своїй більшості були його учнями. Як свідчить, наприклад, листування М. Грушевського, особисте знайомство голови НТШ з Іваном Каманіним та Орестом Левицьким – працівниками Київського центрального архіву давніх актів – відкривало широкі можливості для роботи львівських археографів у київських архівосховищах, оскільки робило можливим отримання фахових консультацій та замовлення копій необхідних документів без зайвих формальностей. Про характер згаданої опіки М. Грушевським своїх учнів дозволяють судити їх численні листи.

Принадно зауважимо, що перебуваючи в археографічних експедиціях, учні М. Грушевського не лише покладалися на розлогі контакти вчителя в середовищі архівістів, а й – за прикладом наставника – самі намагалися розбудовувати організаційну археографічну мережу Товариства, залучаючи до роботи у львівській АК представників місцевих осередків. Наприклад, І. Крип'якевич, подаючи звіт зі своєї роботи у варшавських архівах, писав до голови НТШ: «Бажав я декого притягнути до наукової роботи; дечого можна чекати від двох: Томасевич, юрист, хоче робити над статтями Хмельницького й укр[аїнським] правом; Гінковський, історик, студіює Сінопсиси і береться копіювати козацькі акти, – робота йде досить добре і археографічна комісія матиме у Варшаві свого співробітника»⁴⁰.

Даючи своїм учням завдання археографічного плану, М. Грушевський тримав у полі зору процес їх виконання, постійно перебуваючи з молодими дослідниками в листовному діалозі. В листах учнів (Богдана Барвінського, Василя Герасимчука, Степана Томашівського, Мирона Кордуби, Івана Джиджори, Івана Крип'якевича, Олега Целевича, Федора Голіичука) до вчителя надзвичайно цікаво відображено особливості їхньої археографічної праці в багатьох містах Європи, обговорюються евристичні можливості віднайдених джерел, містяться прохання про поради побутового та наукового характеру.

Контроль за археографічними заняттями з боку М. Грушевського подекуди був абсолютно необхідний, адже молоді дослідники, потрапивши

⁴⁰ В. Горинь, *Листи Івана Крип'якевича до Михайла Грушевського*, [в:] *Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Відп. ред.: Ярослав Ісаєвич, упорядник Феодосій Стеблій*, с. 378.

до архівів, в яких практично ніхто перед тим цілеспрямовано не вивчав україніку, нерідко губилися серед численних джерельних комплексів, бажаючи «осягнути неосяжне». Це, зрозуміло, розпорошувало увагу і відволікало від головної мети. Досвідчений археограф М. Грушевський, відчуваючи в листах своїх учнів захоплення значними покладами незнайомих україніки, вмів остудити захват молодших колег і сфокусувати їх увагу на провідній тематиці. Вказана проблема доволі промовисто відображена в листі голови АК НТШ до І. Джиджори: «Не пишете, до котрої теми так дає багато Вам харків[ський] архив. Коли до жидів, то не застрягайте дуже глибоко, а скільки треба, щоб зробити працю і найінтересніше до видання, бо завсіди се тема другорядна, попутна, її зробити якнайскоріше (під час екскурсії, щоб з Москви прислати вже) і братися до головного – загально-політичних відносин. Було б нераціонально меншуватися на таку другорядну річ і Вам, і Т[оварист]ву Шевченка»⁴¹. Дещо згодом М. Грушевський, відчуваючи захоплення учня, вкотре йому наголошує: «Не закопуйтеся дуже в сю жидівську історію, виберіть найважливіше до видання, решту використайте до праці [...] і беріться до головного, до чого Ви приділені – загальних справ по-мазепинських часів»⁴².

Колективна планомірна праця з видання корпусу документів з історії української козащини у короткому часі принесла вагомі результати у вигляді кількох томів документів. Перші підсумки археографічної праці своїх учнів голова АК НТШ підвів у передмові до восьмого тому «Жерел», що відкривав серію видань джерел козацької доби. Попри численні клопоти, твердив М. Грушевський, протягом перших чотирьох років зусиллями багатьох членів АК, передусім учнів професора, «були переведені досить широкі розсліди в архівах Львова, Києва, Харкова, Варшави, Кракова, Петербурга, Москви, Відня й ін. і призбирано матеріали для ряду томів, неважаючи на труднощі, з якими нерозлучно зв'язана була така трудна і зложена справа в тих незвичайно трудних обставинах, в яких і по нинішній день пробуває українська наукова робота»⁴³. Втім, із властивим собі оптимізмом, львівський професор, покликаючись на виховане ним молоде покоління українських археографів, висловив сподівання, «що енергія нашої суспільності, її молодших поколінь особливо,

⁴¹ Листування Михайла Грушевського, т. 4: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори, Київ, Нью Йорк 2008, с. 204.

⁴² Там само, с. 205.

⁴³ М. Грушевський, Від Комісії [Передмова до т. VIII „Жерел“], [в:] М.С. Грушевський Твори: У 50 т., Львів 2007, т. 8: Серія „Історичні студії та розвідки (1906–1916)“, с. 536.

переборі всі ті труднощі і праця, раз зрушена з своєї мертвої точки, буде йти невинно».

Про вагомість реалізації планів козацької археографії в тогочасному науковому вишколі представників львівської школи свідчить також «Автобіографія» М. Грушевського: «Разом з тим займав ся я організацією роботи коло спорядження корпусу актів до історії козаччини, неминуче потрібного супроти того, що від кінця 1880-х рр. перервала ся всяка систематична робота на сім полі. Проект такий був мною предложений в Товаристві ім. Шевченка ще весною 1905 р. (видрукований в 24 випуску Хроніки Товариства): молоді археографи, підховані в моїм семінарі, мали розібрати між собою поодинокі партії в історії козаччини й зайнятися призбиранням до них актового матеріалу в невикористаних або мало використаних рукописних збірках Києва, Харкова, Петербурга, Москви, Кракова, Варшави і т. и.; від літа 1905 р. організовано археографічні експедиції до Харкова, Москви, Кракова, Варшави, Петербурга, а члени їх мали приступити слідом до оброблення й приготування до друку тих колекцій»⁴⁴.

Поряд із діяльністю в організаційних структурах НТШ, надзвичайно важливою для наукового поступу молодих українських істориків була участь у численних виданнях Товариства: «Записки НТШ», «Жерела до історії України-Руси», «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури», «Етнографічний вісник», «Літературно-науковий вісник» та ін. Наявність таких наукових періодичних видань, як відомо, є важливою умовою формування і функціонування наукової школи.

Своєрідною творчою лабораторією львівської історичної школи, де вчені-початківці демонстрували набуті фахові вміння і досвід, були «Записки НТШ» – головне тогочасне українознавче видання. Співпраця із «Записками НТШ» сприймалася учнями М. Грушевського надзвичайно відповідально. Перші кроки такої співпраці – пропозиції голови Товариства рецензувати біжучу наукову літературу для бібліографічного відділу «Записок НТШ» навіть бентежили їх, але разом з тим наповнювали почуттям відповідальності та поваги до вчителя за високу довіру. Надзвичайно цікаво про це розповів М. Кордуба: «Нас, своїх студентів, професор зтягнув до рецензійного відділу. Зразу нам се видалося дивним, бо не почували за собою відповідного підготовлення, щоб обговорювати або й критикувати твори учених спеціалістів. Але Грушевський вмів швидко розігнати сумніви й недостачу довіря в сили. Роздав кож-

⁴⁴ М.С. Грушевський, *Автобіографія*, 1906, с. 212–213.

ному по книжці із тих, які треба було обговорити, й велів прочитати. Потім радив порівняти прочитане з тим або з іншим давнішим твором про дану тему та при стрічах зараз випитував про вислід порівняння, вражінне, яке нова книжка зробила, і т. ин. Вислухавши терпеливо усного реферату, докидав тут і там свої замітки, радив звернути увагу на ту або іншу точку зору й кінчив: «А тепер, товаришу, пробуйте все те написати». Так поробив із нас 18–20 літніх хлопців рецензентів і так повстали перші студентські рецензії у «Записках»⁴⁵. Саме так більшість учнів М. Грушевського здобували фахові вміння, котрі згодом були підставою для обрання їх дійсними членами НТШ. Серед них бачимо прізвища С. Томашівського (став дійсним членом в 1898 р.), М. Кордуби (1903 р.), І. Кревецького (1907 р.), І. Крип'якевича (1911 р.), І. Джиджори (1913 р.). Вибір дійсним членом НТШ був справжнім відзначенням наукового доробку молодих дослідників.

Необхідно звернути увагу на ще одну обставину, пов'язану з тим, що тодішня українська наука не мала повноцінного фінансування і що галицька молодь, на відміну від польських чи єврейських колег, важко здобувала свою освіту, в більшості не маючи відповідних засобів для занять наукою. В заявах студентів до адміністрації НТШ про надання їм одноразових допомог і стипендій знаходимо відбиток тих тяжких умов життя. Так, Антін Крушельницький, студент філософії, писав: «Не маю жодних средств до життя, а дуже бажаю вчитись»⁴⁶. З подібним проханням звертався і його колега Федір Голійчук: «Не маю ніяких средств до життя у Львові, щоби міг покінчити тут свої студії»⁴⁷. М. Грушевський і очолюване ним Товариство тоді робило все можливе, щоб допомогти молодим дослідникам. Документи засідань Виділу НТШ, Історично-філософічної секції та інші матеріали з архіву Товариства є наочним підтвердженням того, як часто на цих засіданнях молодим дослідникам виділялися стипендії і грошові допомоги для наукових студій, спеціальних дослідів і екскурсій. М. Грушевський писав, що матеріальна допомога сприяє розвиткові наукової роботи; це робилося у формі «стипендій і грошевих запомог у властивім значінню, для уможливлення наукових студій і спеціальних дослідів, екскурсій і т. п.». «В наших обставинах, – зазначав він, – навіть сама по собі невелика сума, яка в сих двох

⁴⁵ М. Кордуба, *Приїзд проф. Грушевського до Львова (особисті спомини)*, с. 795.

⁴⁶ Центральний державний історичний архів України у м. Львів, ф. 309, оп. 1, спр. 314, арк. 20.

⁴⁷ Там само, спр. 311, арк. 7.

роках могла бути уділена при убогих засобах Товариства, мала велике значення при повнім браку якихось фондів на сі цілі в нашім краю і зробила чималу прислугу науковій роботі»⁴⁸.

Інформаційне видання Товариства «Хроніка НТШ» донесла до нас подробиці фінансової опіки української студентської молоді, що з року на рік зростала завдяки М. Грушевському та його однодумцям. Так, протягом 1899–1901 рр. Товариство надало стипендії на суму від 100 до 800 корон у рік студентам Г. Гарматію, О. Целевичу, С. Томашівському, В. Гнатюку. В 1903 р. НТШ вкотре збільшило фінансову допомогу українським студентам – виділило дев'ять стипендій на загальну суму 1030 кор.. Зусилля голови НТШ з надання фінансової допомоги здібним студентам цікаво змалював тогочасний секретар Товариства І. Кокорудз: «Дбаючи про розвій наукового письменства в українсько-руській мові, підпомагав виділ тих студентів-академіків, що горнутья до наукової праці; і так уділив 3 студентам: С. Томашівському, М. Кордубі і Гіядору Стрипському з Угорщини стипендії по 100 злр., дальше рекомендував праці студентів-академіків в «Записках», уділював допомогу на наукові праці і оснував стипендійний фонд для академіків, що віддаються науковій праці, з редакторських ремуерацій, котрі проф. Грушевський відступає на ту ціль»⁴⁹.

З метою підтримки українського студентства за ініціативи М. Грушевського в НТШ були створені також спеціальні фонди: резервний академічний (в розумінні – студентський), доцентський, два стипендійні імені М. Грушевського та імені О. Огоновського, допомогивий імені Ф. Бончевського, два для допомоги літераторам імені І. Котляревського та імені Д. Мордовця⁵⁰. Допомога з них надавалася у формі одноразової безпроцентної позики. Звичайно, розміри цих дотацій і стипендій не були високими, але вони деякою мірою покривали матеріальні потреби студентства. Так, допомога з фонду Ф. Бончевського спочатку становила 157 кор., а згодом 220 кор.; стипендії, як правило, були 100–200 кор. Обов'язковою умовою більшості таких дотацій було зобов'язання наділеного нею «словом чести» звернути побрану запомогу фондові та обіцянка «працювати всіма силами для добра українського народу».

⁴⁸ М. Грушевський, *Наукова діяльність Товариства ім. Шевченка в 1896 і 1897 р. Записка для загального збору 1898 р.*, «Записки НТШ», 1898, т. 21, с. 13.

⁴⁹ І. Кокорудз, *Секретарське справоздання з діяльності виділу Наукового Товариства ім. Шевченка за рік 1897*, «Записки НТШ», 1898, т. 21, с. 4–5.

⁵⁰ В. Гнатюк, *Наукове Товариство ім Шевченка у Львові*, «Літературно-науковий вісник», Львів 1925, т. 87, с. 324–329.

Як талановитий публіцист, М. Грушевський також неодноразово ставав на захист честі та гідності української молоді перед наклепами польських газетярів, котрі нерідко виставляли її своїм читачам у вкрай непривабливому світлі. Свідченням цього була стаття «Злобна напасть», написана з приводу проведення конкурсу на здобуття стипендії Володкевича та пов'язаними з цим необгрунтованими закидами польської преси на адресу українського студентства, яке нібито «перестало видавати з себе» людей з науковими нахилами. Чудово ознайомлений з щоденним життям українського студентства, педагог визнавав, що «гостра боротьба, вічно неспокійна, тривожна атмосфера, напружені відносини на університеті за останні літа, розуміється, не сприяють спокійній науковій роботі»⁵¹. Разом з тим, М. Грушевський вказував, що ці об'єктивні негативні явища не відбили в українській молоді потягу до світла науки. «І все-таки, кажу се з притиском, – наголошував учений, – чиста неправда, ніби українська молодіж так «розполітикувалася», що втратила всякі наукові інтереси й перестала видавати з поміж себе одиниці з науковими кваліфікаціями. Невважаючи на те, що від великого університетського віча 1899 р., яке заініціювало боротьбу за університет, минає вже дев'ятий рік, в таких довгих, зтяжних крайноненормальних обставинах ніколи не вигасали серйозні наукові інтереси серед української молодіжи, не переводилися люди, що інтенсивно працювали науково серед найсильнішого розгару університетської боротьби»⁵². Прикметно, що на підтвердження своїх слів М. Грушевський у першу чергу називає імена власних учнів, що вже заявили про себе першими талановитими науковими працями: Б. Барвінського, С. Томашівського, Ф. Голічука, І. Джиджори, О. Сушка, І. Крип'якевича та ін. Їхні успіхи на полі науки, твердить педагог, є промовистим свідченням нагальності проблеми українізації всієї системи вищої освіти.

Слід віддати належне М. Грушевському і Товариству, їхня опіка молоді дала свої плоди. З протоколів засідань Історично-філософічної секції НТШ видно, як кожного року з'являлись нові наукові сили, в основному вихованці автора «Історії України-Руси». Так, уперше з доповідями на засіданнях секції виступили: в 1896 р. – С. Томашівський (праця «Самуїл Казимир Кушевич, райця львівський»), М. Кордуба («Перша держава слов'янська») і Ом. Терлецький («Події політичні на Галицькій Русі в 1340 р.»); в 1897 р. – С. Рудницький («Війна козацько-польська

⁵¹ М. Грушевський, *Злобна напасть* [в:] М.С. Грушевський, *Твори: У 50 т.*, Львів 2005, т. 3: Серія «Суспільно-політичні твори (1907 – березень 1917)», с. 39.

⁵² Там само, с. 39–40.

в р. 1625»); в 1898 р. – О. Целевич («Причинки до зносин Дорошенка з Польщею»); в 1904 р. – В. Герасимчук («Іван Виговський і Юрій Хмельницький»), І. Джиджора («Нові причинки до історії московсько-українських відносин 1726–1737 р.р.») та І. Кревецький («Оборонна організація галицьких селян 1848–49 р.р.»); в 1905 р. – І. Крип'якевич («Торгівля Львова на основі рахункових книжок Шольца і Боїма») та інші.

Справжньою трагедією для молодих українських істориків було завершення навчання в університеті, бо тоді більшості доводилося залишати Львів і бути позбавленим безпосереднього творчого спілкування з учителем. Необхідність пошуку елементарного заробітку нерідко закидала учнів М. Грушевського по глухих районах імперії, де доводилося відмовлятися від планів про систематичну наукову роботу. Видатний педагог із сумом відзначав, що «галицькі обставини зводили в значній мірі сю роботу [по підготовці наукових кадрів – авт.] до роботи Данаїд, бо підховані молоді адепти історичної науки мусіли потім іти в глуху провінцію, і часто як раз наукові надії, які вони подавали, служили мотивом для передержаних властей держати їх в чорнім тілі»⁵³. До нас дійшло багато розпачливих листів учнів М. Грушевського до свого вчителя, де молоді люди нарікали на безвиглядність заняття науковою працею на провінції. Реагуючи на ці листи, професор всіляко намагався підтримати своїх учнів: консультував їх у листах, давав можливості друкуватися у виданнях НТШ, а то й сприяв переведенню до Львова завдяки власним зв'язкам, підшуковуючи відповідну роботу. Заохочуючи молодших колег до продовження наукової праці попри некорисні життєві обставини, М. Грушевський у листах наголошував: «Не падайте духом. Скиньте пиху з серця й серед рутинних обставин і перешкодів старайтеся бути культурним робітником. Се можливо»⁵⁴.

Таким чином, постала львівська наукова історична школа, що мала вирішальний вплив на становлення української модерної історичної культури у ХХ ст. Її діяльність охоплювала низку важливих напрямів: освітній (підготовка істориків-професіоналів), науково-дослідницький (розробка широкого кола проблем історії України), археографічний (проведення експедицій, пошук нових джерел) та видавничий (поширення наукових здобутків через періодичні і спеціальні друковані видання). Оцінюючи свою науково-педагогічну роботу на галицькому терені сам М. Грушевський відзначав: «Все-таки з мого семінару і тих *privatissima* повиходило

⁵³ М.С. Грушевський, *Автобіографія, 1906*, с. 204.

⁵⁴ ЛННБУ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 61, оп. II, спр. 79, арк. 36.

чимало людей, які полишили деякий, а часом і досить значний слід в науковій роботі, а деякі роблять науково і далі, неважаючи на тяжкі обставини»⁵⁵. Як слушно відзначив Ярослав Дашкевич, у відборі творчої і талановитої молоді та створенні необхідних умов її швидкого наукового становлення виявилася характерна риса М. Грушевського, як визначного організатора науки⁵⁶.

В активній фазі свого функціонування львівська історична школа проіснувала практично до вибуху Першої світової війни. Внаслідок найбільш руйнівного за своїми наслідками конфлікту в НТШ в 1913 р. М. Грушевський відмовився від головування у Товаристві і редакторства «Записок НТШ». Тим самим було розірвано важливий науково-організаційний зв'язок учителя з учнями, адже фактично перестала у нормальному режимі функціонувати наукова лабораторія школи. Хронічний конфлікт із частиною галицького суспільства мав також некорисну проєкцію на молодь – М. Грушевський все більше знеохочувався витратити час на виховання наукових кадрів. Про це свідчать очевидці тих подій, відзначаючи наростання в душі автора «Історії України-Руси» образи на Галичину і галичан, втім – і на учнів. У листі до М. Грушевського Володимир Дорошенко передбачав: «Мавши таких відданих учеників, можна й до роботи знеохотитися: для чого посвячувати свій час і сили людям, котрі тобі відплатять за науку й ласку нікчемними капостями! А др. Томашівський, здається не перший, коли пригадати др. Сушка, а може й інших!»⁵⁷.

Певну зростаючу прохолоду у ставленні М. Грушевського до галицького суспільства, а також молоді, відчували також його тодішні студенти. Про це пише у своїх спогадах Микола Чубатий: «Річ природна, що від того часу (1913–14) відношення проф. Грушевського до своїх студентів стало холоднішим та він виказував менше запалу виховувати молодих істориків між галицькими українцями через НТШ»⁵⁸. За короткий час після розриву М. Грушевського з галицьким суспільством вибухла війна, яка принесла вченому арешт і заслання. Цим обірвався персональний зв'язок учителя з учнями, який відновився вже в роки Визвольних змагань за цілковито відмінної суспільно-політичної та історіографічної ситуації.

⁵⁵ М.С. Грушевський, *Автобіографія*, 1906, с. 204.

⁵⁶ Я. Дашкевич, *Михайло Грушевський і початки організації української науки*, «Вісник Академії наук УРСР», Київ 1991, № 9, с. 52–60.

⁵⁷ *Листування Михайла Грушевського*, Київ, Нью-Йорк, Париж, Львів, Торонто 2001, т. 2, с. 252.

⁵⁸ М. Чубатий, *Додаткові спомини про Михайла Грушевського з 1912–1914 рр.*, с. 79.

У підсумку відзначимо, що саме М. Грушевський першим на західно-українських землях звернув увагу на важливу проблему підготовки наукових кадрів національних істориків. З огляду на багаторічне головування в Науковому товаристві імені Шевченка і редагування його «Записок», створена М. Грушевським наукова школа мала свою специфіку. Вона полягала у двоступеневій структурі її формування та функціонування: історичний семінар Львівського університету та Історично-філософська секція НТШ. Це уможливило на першому ступені (у стінах Львівського університету) відбір творчої молоді та її впровадження у наукову роботу, а на другому (в рамках роботи Історично-філософської секції НТШ) – підготовку та виховання нових кадрів українських гуманітаріїв. Згадану особливість функціонування львівської школи влучно підмітив І. Крип'якевич відзначивши, що «головну вагу Михайло Грушевський прикладав до того, щоб до праці притягнути молодих adeptів науки, що свіжо виходили з університету й мали відповідну методичну підготовку. Він заохочував до наукової праці своїх студентів, вихованців власного наукового семінару, привчав їх до легших робіт, особливо в рецензійному відділі Записок, публікував зібрані ними наукові причинки і матеріали і старався утримати їх у постійних зв'язках з Науковим товариством імені Шевченка»⁵⁹.

Mychailo Hruszewski's Lvov history school: establishment, activity, structure

Summary

In this article the issue of establishing and in particular functioning of the Mychailo Hruszewski's Lvov history school. Attention has been paid to its two-level structure. The significance of the scientific seminar conducted by the historian at the Lvov University has been notes as an institutional basis influencing research attitudes and creative interests of his students. Equally significant for the scientific development especially of young Ukrainian researchers were classes given in the historic-philosophical section of the Scientific Society named by Szewczenko. It has been stated that scientific-didactic activity of Hruszewski led to the preparation of young researchers of the Ukrainian science.

Key words: Lvov University, Mychailo Hruszewski, Scientific Society named by Taras Szewczenko

⁵⁹ І. Крип'якевич, *Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894–1913 роках*, «Записки НТШ». Праці Історико-філософської секції, Львів 1991, т. 222, с. 395.